

dr Beata Prościak

Zespół Szkół Technicznych w Leżajsku

Źródła motywacji czytelniczej uczniów i ich kompetencje¹ motywacyjne na podstawie predyspozycji² czytelniczo-rozwojowych³

Książki mogą stanowić nieocenioną pomoc w nauczaniu wartości⁴. Należałoby się jednak zastanowić dłużej nad pytaniem Marii Jędrzychowskiej: „Czy nie jest nadużyciem mówienie o magii w odniesieniu do pamięci zbiorowej, a więc do określonego stanu wspólnotowej świadomości? I to w dzisiejszych czasach? Być może tak”⁵.

Oto kilka opinii uczniów zawartych w pracach z konkursu pt. „Historia mojego czytania” przeprowadzonego w jednej ze szkół średnich w roku szkolnym 2018/2019.

Miałem wtedy 12 lat, gdy rodzice zmuszali mnie do czytania książek, twierdząc, że są ciekawe. Ale ja nigdy nie lubiłem czytać, zawsze bolała mnie po nich głowa.

Doświadczając „czytelniczego kaca”, straciłem ochotę czytania czegokolwiek innego niż komiksy...

Z perspektywy lat mojego połowicznego nieczytania, śmiem twierdzić, że w spisie lektur brakuje utworów, które by ciekawiły młodzież.

Podstawową i najważniejszą wątpliwością dręczącą młodego człowieka jest pytanie i sens życia i funkcjonowanie świata. Wielu ludzi ma wątpliwości co do sensowności swojego istnienia w określonych warunkach politycznych i ekonomicznych. Nie znajdziemy na nie jednoznacznej odpowiedzi w żadnym dziele literackim...⁶

¹ Zob. Słownik języka polskiego «zakres czyjejś wiedzy, umiejętności i doświadczenia». Źródło: <https://sjp.pwn.pl/sjp/kompetencja;2564077> [dostęp: 10.06.2019].

² Inaczej cech psychofizycznych. Zob. też: Słownik języka polskiego «wrodzona skłonność lub zdolność do czegoś». Źródło: <https://sjp.pwn.pl/sjp/predyspozycja;2572321.html> [dostęp: 10.06.2019].

³ Składam podziękowania Dyrekcji Zespołu Szkół Technicznych w Leżajsku za promowanie i propagowanie badań naukowych.

⁴ I. Koźmińska, E. Olszewska, *Wychowanie przez czytanie*, Świat Książki, Warszawa 2014, s. 231–260.

⁵ M. Jędrzychowska, *Szkic do pejzażu aksjologicznego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2010, s. 157.

⁶ Opinia jednego z badanych uczniów. Wśród książek polecanych do nauczania wartości u uczniów powyżej 16 lat podaje się m.in.: Karen Blixen, *Pożegnanie z Afryką*, Karen Blixen, *Uczta Babette*, Dalajlama, Howard C. Cutler, *Sztuka szczęścia*, Giovanni Guareschi, *Don Camillo i jego trzódka*, Zbigniew Herbert, *Barbarzyńca w ogrodzie*, Zbigniew Herbert, *Martwa natura z wędzidłem*, Ryszard Kapuściński, *Cesarz Imperium*, George Orwell, *Folwark zwierzęcy*, wiersze Wisławy Szymborskiej. Ponadto spośród książek popularnonaukowych proponuje się utwory: Nathaniel Branden, *Sześć filarów poczucia własnej wartości*, Erich From, *Sztuka miłości*, Erich From, *Mieć czy być*, Daniel Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Leszek Kołakowski, *Mini wykłady o maxi sprawach*, M. Scott Peck, *Drogą mniej uczęszczaną*. Zob. I. Koźmińska, E. Olszewska, *Wychowanie przez czytanie*, Świat Książki, Warszawa 2014, s. 291–294.

Takie i podobne opinie uczniów mogą skłaniać do zastanowienia się nie tylko nad źródłami, ale również sposobami motywacji czytelniczej uczniów we współczesnych czasach. Jednak aby dotrzeć do sposobów motywowania, należałoby zacząć od zbadania stanu faktycznego i kompetencji motywacyjnych na podstawie predyspozycji czytelniczo-rozwojowych współczesnych uczniów szkoły średniej.

W celu wyzwolenia w uczniach odpowiedniej motywacji do nauki, nauczyciele używają różnych metod. Jedną z nich są odpowiednie sentencje typu: „Każdy potrzebuje czasu, żeby myśleć i się uczyć”, „Każdy uczy się na swój własny sposób i we własnym tempie”, „Błędy zdarzają się każdemu – to w ten sposób się uczymy”, „Mądrze jest prosić o pomoc. Nikt nie musi radzić sobie sam”, „Łatwiej jest podjąć ryzyko, jeżeli pogodzimy się z tym, że może nam się nie udać”⁷. Dodatkowo wykorzystywana jest do tego metoda amortyzowania, która polega na stałym wspieraniu uczniów w ich wysiłkach i przypominaniu sentencji⁸, a także metody polegające na komunikatach: „Doceniam to”, „Jestem z Tobą” lub na zwykłych potwierdzeniach lub zaprzeczeniach prawidłowości odpowiedzi⁹. Źródło motywacji może stanowić również dążenie do utrzymania jak najwyższego poziomu oceny samego siebie¹⁰.

Można zauważyć również spadek znaczenia prestiżotwórczej roli książki oraz czytania jako uczestnictwa w kulturze¹¹. W społeczeństwie informacyjnym zmienił również wizerunek biblioteki¹² jako centrum informacji¹³. Poza tym przestrzeń biblioteczna bywa otwierana w centrach handlowych i na lotniskach¹⁴. Biblioteki walczą również z wykluczeniem cyfrowym i stanowią centra wiedzy dla ludzi, którzy nie potrafią korzystać z technologii informacyjnej¹⁵. Natomiast biblioteki akademickie przeobrażają się w nowoczesne miejsca multimedialne¹⁶.

⁷ M. Harmin, *Duch klasy. Jak motywować uczniów do nauki*, Warszawa 2004, s. 53.

⁸ Tamże, s. 55.

⁹ Tamże, s. 60–63.

¹⁰ H. Gasiul, *Metody badania emocji i motywacji*, Difin, Warszawa 2018, s. 243.

¹¹ R. Aleksandrowicz, *Typizacja czytelników w kontekście problemów współczesnej kultury książki*, [w:] *Homo legens czy homo consumens? Czytelnik i książka XXI wieku*, A. Has-Tokarz, R. Malesa (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014, s. 25.

¹² Składam podziękowania Pani Joannie Lewickiej z Czytelni Nauk Humanistycznych i Prawnych Biblioteki Uniwersytetu Rzeszowskiego za pomoc bibliograficzną i profesjonalną informację biblioteczną.

¹³ R. Malesa, *Działalność bibliotek publicznych wobec wyzwań społeczeństwa wiedzy i informacji*, [w:] *Kulturotwórcze i edukacyjne funkcje bibliotek publicznych. Teoria i praktyka*, A. Has-Tokarz, R. Malesa (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011, s. 18.

¹⁴ R. Ciesielska-Kruczek, *Nowe przestrzenie świata książki*, [w:] *Czytelnicy, zasoby informacji i wiedzy – tradycja i przemiany w czasach kultury cyfrowej*, A. Dymel, S.D. Kotuła (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017, s. 358–369.

¹⁵ A. Poślajko, *Biblioteki publiczne w walce z wykluczeniem społecznym*, [w:] *Kulturotwórcze i edukacyjne funkcje bibliotek publicznych. Teoria i praktyka*, A. Has-Tokarz, R. Malesa (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011, s. 13–22.

¹⁶ B. Krasnińska, P. Milc, *Rola biblioteki akademickiej w kształtowaniu kultury cyfrowej czytelników na przykładzie Biblioteki Głównej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie*, s. 303, [w:] *Czytelnicy, zasoby informacji i wiedzy – tradycja i przemiany w czasach kultury cyfrowej*, A. Dymel, S.D. Kotuła (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017, s. 304.

Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu wykorzystuje hasło: „Dla nas jesteś najważniejszy... Przyjdź!”¹⁷.

Wskazuje się na różne sposoby stosowania praktyk czytelniczych¹⁸ i wyróżnia różne typy czytelników: konsekwentny, chaotyczny, symultaniczny, darczyńca, ofensywny, troskliwy, wnikliwy, niekonsekwentny, koneser¹⁹. Jednak nie określa się przy tym dróg motywacji do czytania.

Stąd zadaniem badawczym uczyniono stworzenie **autorskiego kwestionariusza badania kompetencji motywacyjnych na podstawie predyspozycji czytelniczo-rozwojowych** (w dwóch wersjach: dla ankietowanego oraz oceniającego).

W tym celu stworzono i przeprowadzono trzy ankiety badawcze. Jedną internetową o zasięgu ogólnopolskim i oraz dwie wypracowane na fizycznych respondentach wybranych szkół średnich w województwie podkarpackim. W grupie badawczej znaleźli się uczniowie w przedziale wiekowym 16–19 lat, zarówno z technikum z klas od pierwszej do trzeciej (168 ankietowanych), jak i z klasy pierwszej i drugiej szkoły branżowej (55 respondentów). W ankiecie internetowej wzięli udział również respondenci (51 badanych) z grupy wiekowej 16–19 lat, ale już bez wskazywania typu szkoły, do której uczęszczają. Ankieta internetowa została przeprowadzona wśród 51 respondentów w grupie na Facebooku „Arquełownia”²⁰. Natomiast z technikum zostało przebadanych 168 respondentów, a z pierwszej i drugiej klasy szkoły branżowej i trzeciej klasy zasadniczej zawodowej w sumie 55 osób. W badaniach zaczerpnięto też pomysł z metody delfickiej stworzonej przez zespół naukowców Rand Corporation pod koniec lat sześćdziesiątych²¹. Dobór pomysłów opartych na tej metodzie wynikał z jej założenia, że „uchodzi za metodę pozwalającą osiągnąć konsensus w przypadku skrajnych opinii ekspertów”²².

Na wykresach 1–3 przedstawiono wyniki trzech ankiet badawczych.

¹⁷ B. Taraszkiewicz, *Biblioteka w czarodziejskim świecie reklamy*, [w:] *Sfera kultury. Sfera nauki. Współczesny obraz biblioteki*, pod red. M. Wojciechowskiej, Oficyna Wydawnicza Edward Mitek, Gdańsk 2014, s. 27.

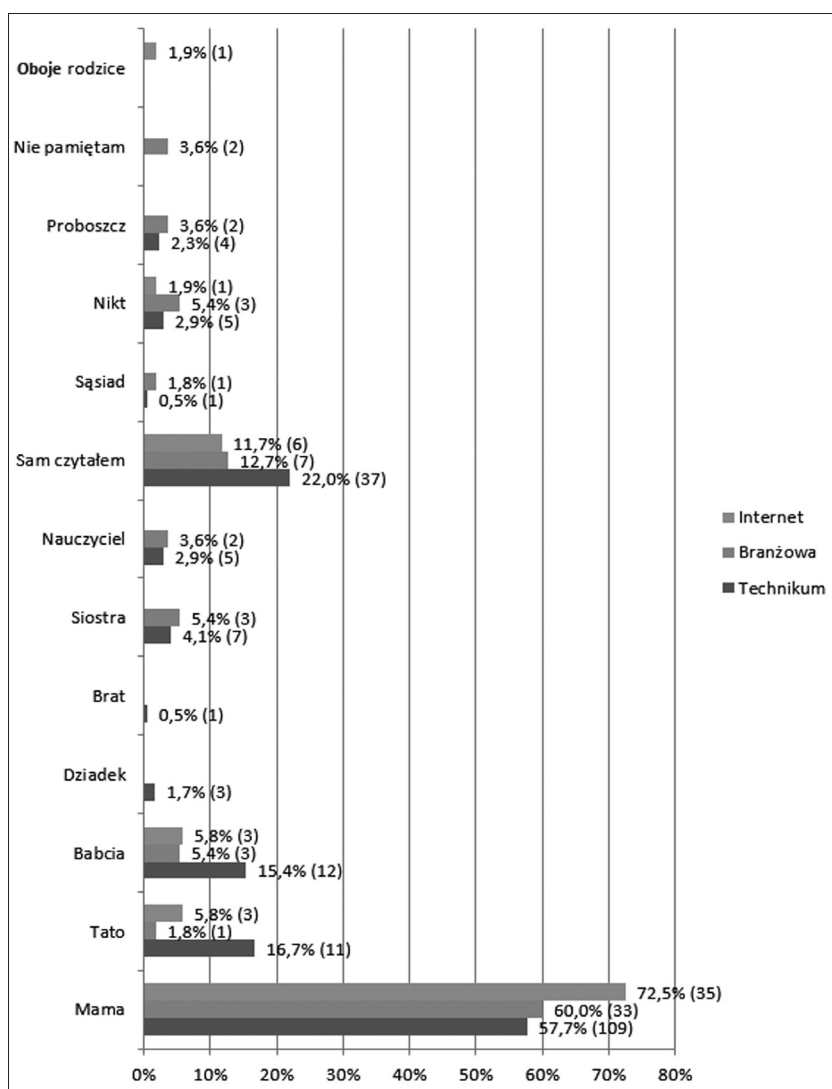
¹⁸ Preferencje lekturowe czytelników wśród polskich odbiorców książek, w tym osób powyżej 15 lat, podają m.in. G. Strauss, K. Wolf, *Czytanie, kupowanie, wypożyczanie, Społeczny zasięg książki w Polsce w 2004 roku*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2006, s. 44–54.

¹⁹ R. Aleksandrowicz, *Typizacja czytelników w kontekście problemów współczesnej kultury książki*, [w:] *Homo legens czy homo consumens? Czytelnik i książka XXI wieku*, A. Has-Tokarz, R. Malesa (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014, s. 30–32.

²⁰ Link – ankieta internetowa: <https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScpUdIpt6sIVxoP1fbfXXffjzfc-9cso10ykfvln39A4zI9TWw/viewform>

²¹ A. Wakulicz-Deja, A. Nowak-Brzezińska, M. Przybylska-Kasperek, R. Simiński, *Systemy ekspertowe*, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa 2018, s. 53.

²² Tamże, s. 49.

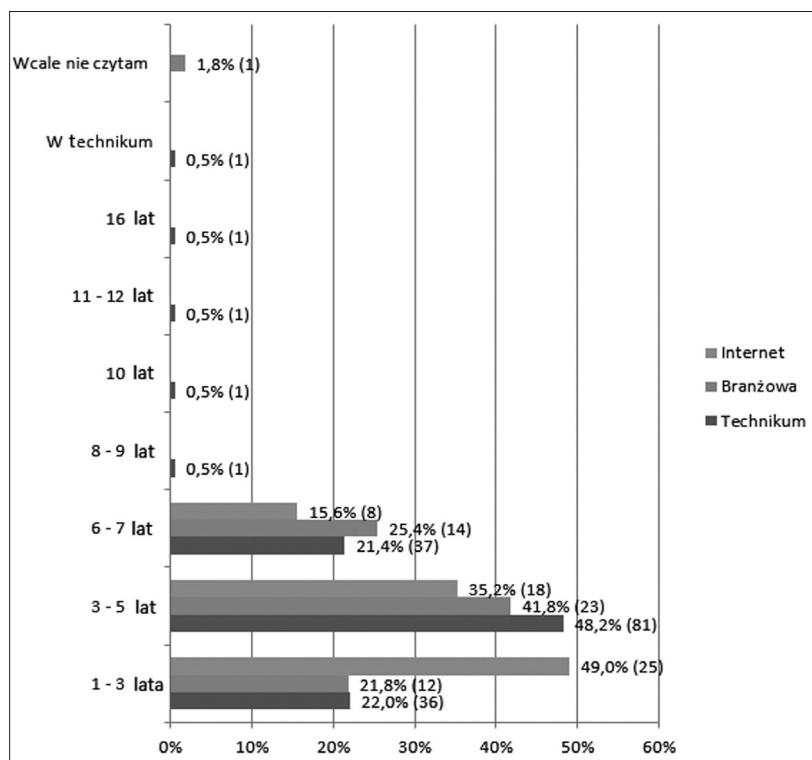

Wykres 1. Kto jako pierwszy czytał Ci książki?

Źródło: opracowanie własne.

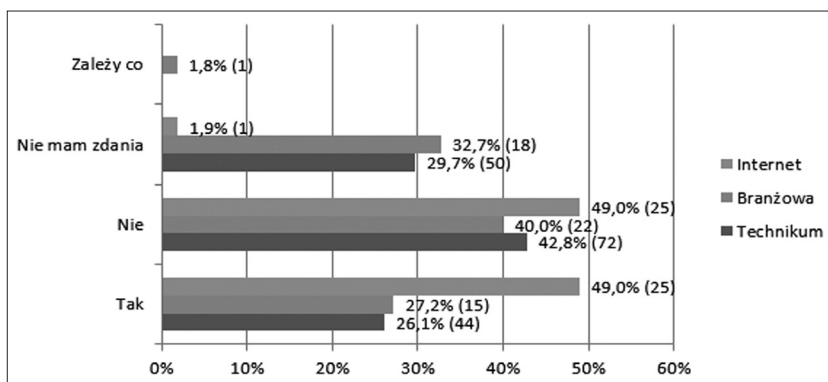
Z badań wynika, że pierwszą osobą czytającą dzieciom książki jest mama. Niektórzy czytali sami. Tato i babcia to osoby sporadycznie czytający teksty dzieciom.

Respondenci zazwyczaj po raz pierwszy zetknęli się z książką, mając 3–5 lat. Jednak połowa badanych internautów twierdzi, że wcześniej, gdy mieli 1–3 lata.

Wykres 2. W jakim wieku po raz pierwszy zetknąłeś się z książką?

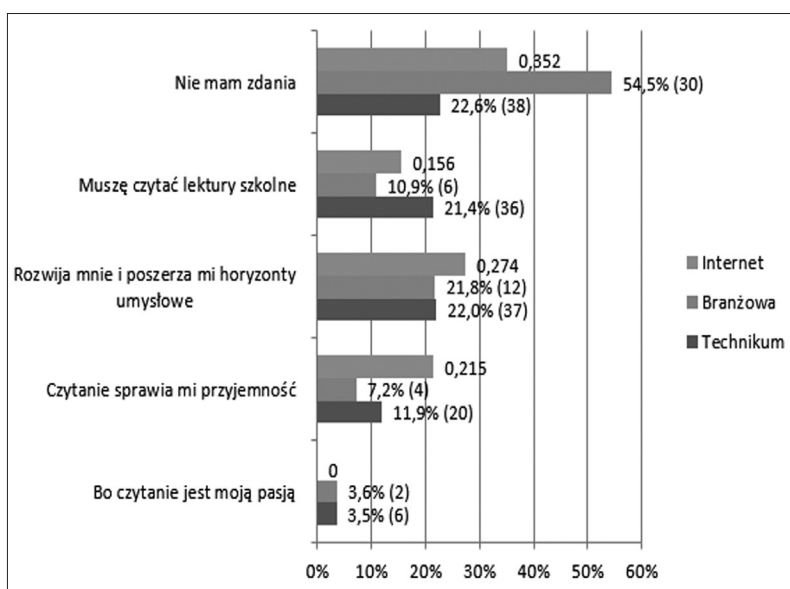
Źródło: opracowanie własne.

Wykres 3. Czy lubisz czytać?

Źródło: opracowanie własne.

Okazuje się, że w badaniach ogólnopolskich około połowy respondentów lubi i tyle samo nie lubi czytać. Gorzej wyszło czytelnictwo w technikum i szkole branżowej, gdzie około 30% badanych lubi czytać, a około 40% nie lubi.

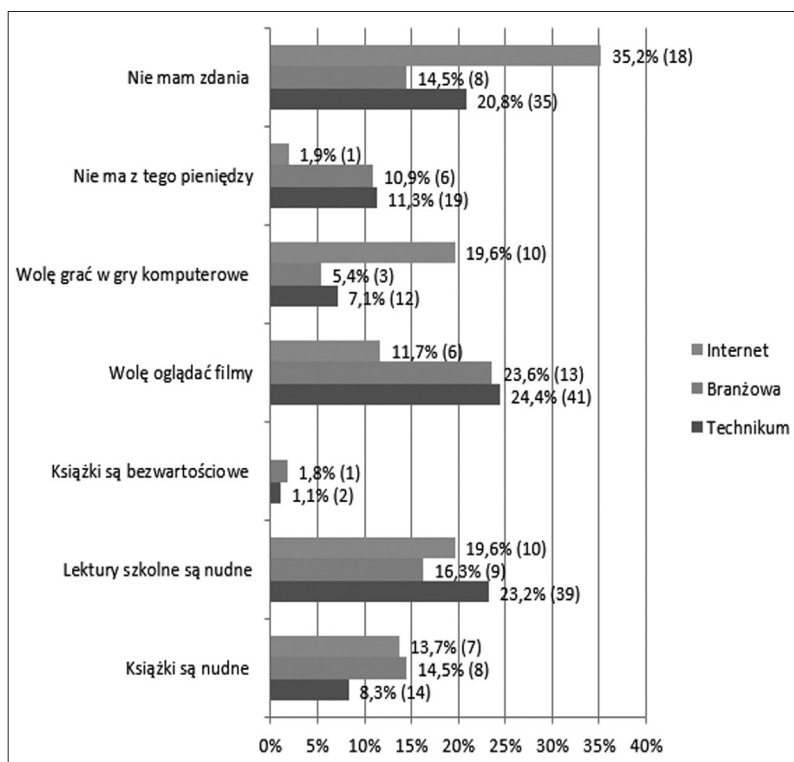

Wykres 4. Jeżeli lubisz czytać, napisz dlaczego

Źródło: opracowanie własne.

Jeżeli chodzi o emocjonalnie zaangażowane w czytanie, to z ankiet wynika, że świadomość dotyczącą rozwijania horyzontów umysłowych dzięki czytaniu w technikum i szkole branżowej ma około 20% respondentów. Nieco lepiej jest wśród badanych internautów, bo to około 30%. Przyjemność z lektury czerpie tylko około 20% respondentów internetowych. Do przymusu czytelnictwa przyznaje się około 20% uczniów technikum i około 15% uczniów w badanej grupie na poziomie ogólnopolskim.

Wśród powodów, dla których internauci nie lubią czytać, można wymienić nudę przy czytaniu lektur szkolnych (po około 20% we wszystkich grupach badawczych). Jednocześnie respondenci przyznają się, że wolą oglądać filmy (około 25% w technikum i szkole branżowej oraz około 10% respondentów internetowych). Ponadto około 20% respondentów internetowych woli grać w gry komputerowe.

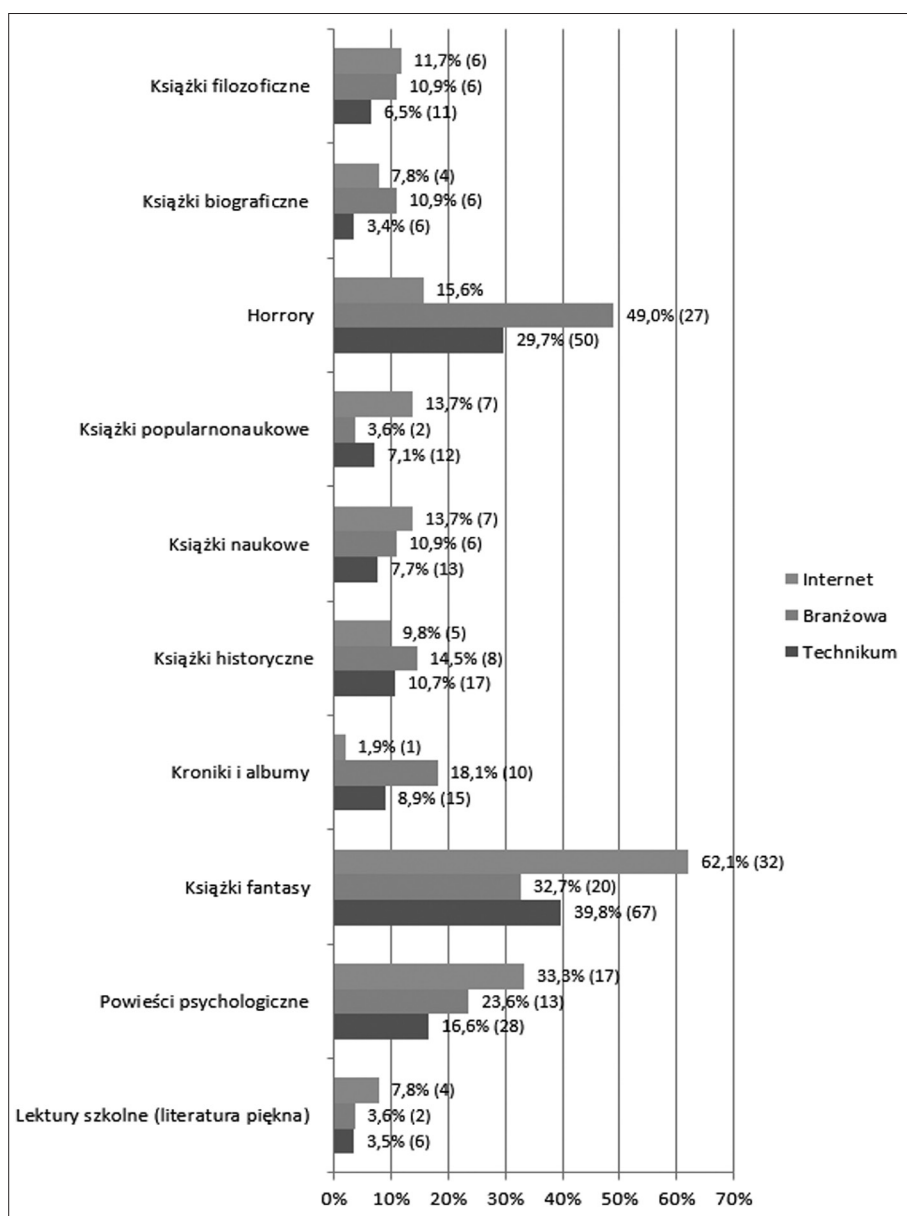

Wykres 5. Jeżeli nie lubisz czytać, napisz dlaczego

Źródło: opracowanie własne.

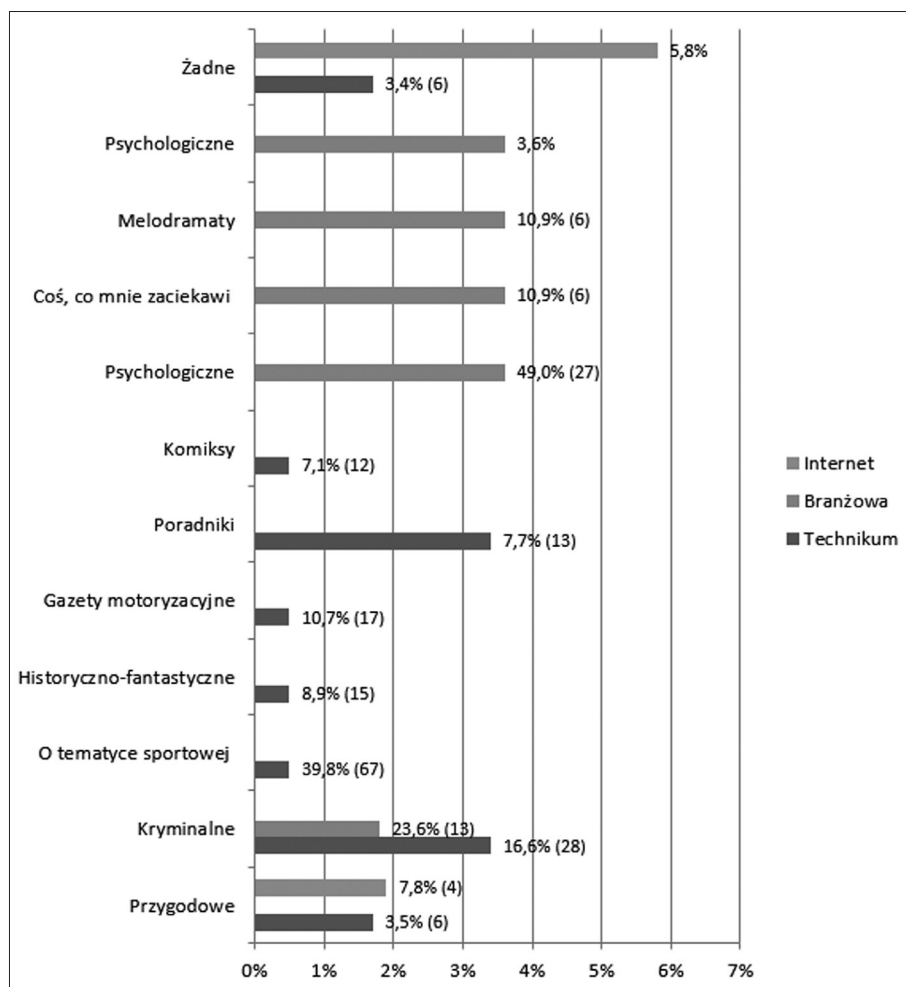
Okazuje się, że młodzież najchętniej chciałaby czytać książki fantasy oraz horrory. Za tymi pierwszymi opowiedziało się około 62% badanych w skali ogólnopolskiej oraz około 40% w skali wojewódzkiej (40% w technikum oraz około 33% w szkole branżowej). Dodatkowo około 20% respondentów z technikum opowiedziało się za kryminałami.

Ciekawe jest, że respondenci szukają w książkach różnych odpowiedzi. Jednak ich zdania są podzielone i w żadnej grupie badawczej poszukiwania odpowiednich treści i przesłań w książkach, które określałyby jednocześnie zainteresowania respondentów, nie przekraczają 30% badanych w danym kryterium.

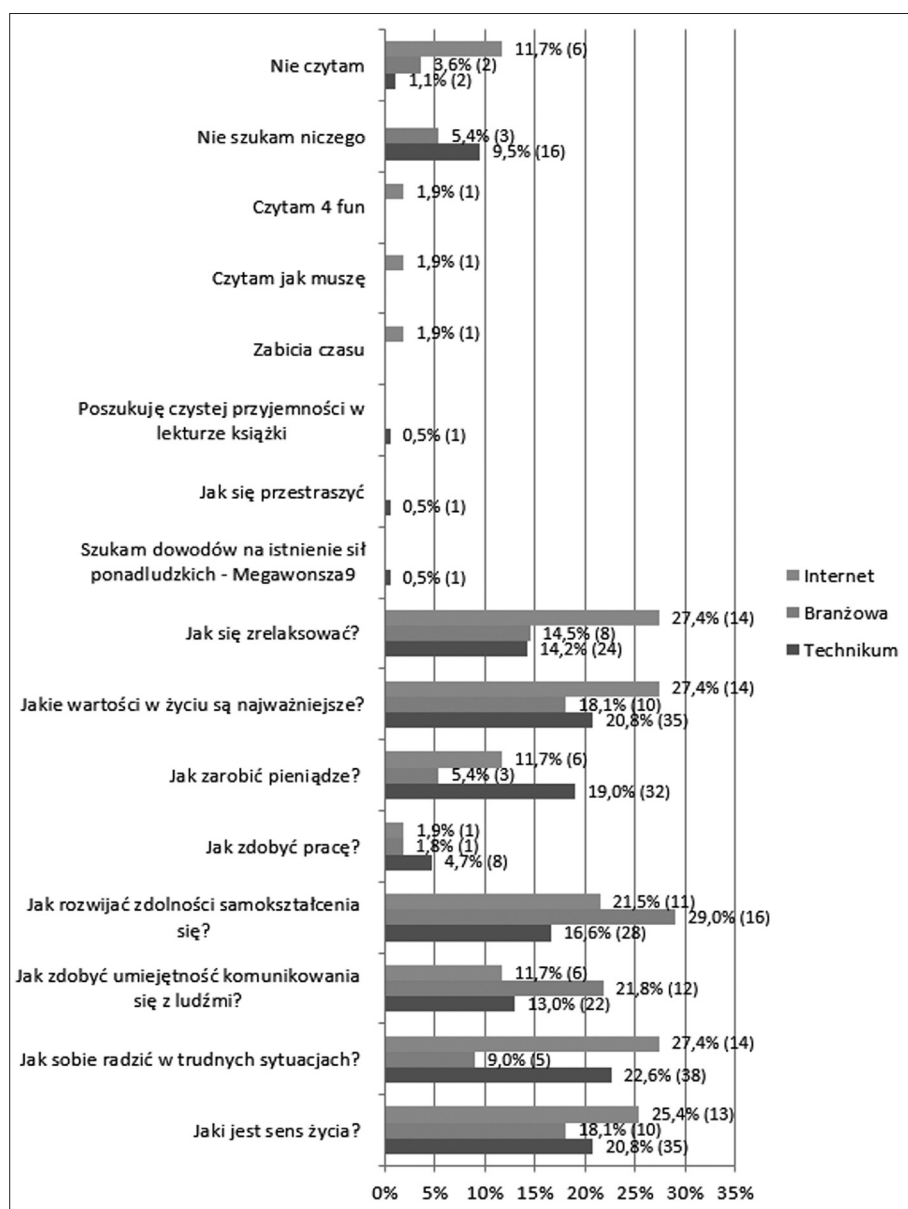
Wykres 6. Co chciałbyś czytać?

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 7. Co chciałbyś czytać? (ciąg dalszy)

Źródło: opracowanie własne.

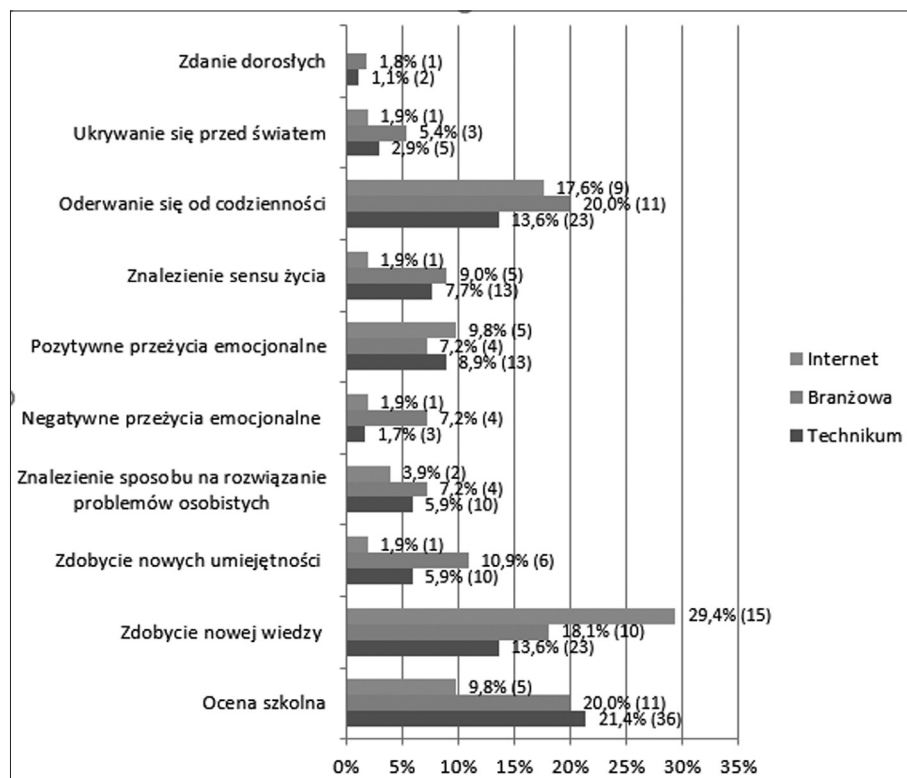

Wykres 8. Jakich odpowiedzi szukasz w książkach?

Źródło: opracowanie własne.

W szkole branżowej badanym zależy najbardziej na rozwijaniu zdolności samokształcenia (29%) oraz zdobyciu umiejętności komunikowania się z ludźmi (około 22%). Z kolei grupa ogólnopolska na pierwszym miejscu jednakowo

postawiła (po około 27% respondentów) zarówno szukanie najważniejszych wartości, jak i sposobów relaksu oraz radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Natomiast dla badanych z technikum najważniejszą sprawą okazało się radzenie sobie w trudnych sytuacjach (około 23%) oraz szukanie sensu życia (około 21%) i najważniejszych wartości (około 21%).

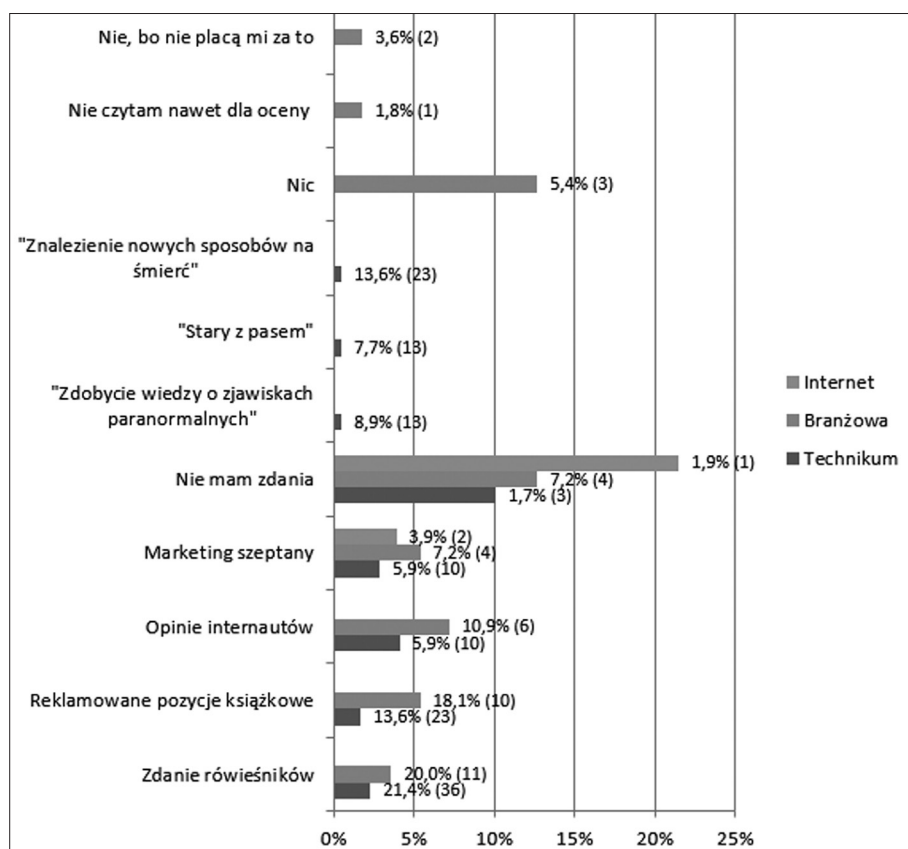

Wykres 9a. Co motywuje Cię do czytania?

Źródło: opracowanie własne.

Z kolei wśród powodów motywacji do czytania wśród respondentów internetowych było zdobycie nowej wiedzy (około 30%). Wśród uczniów technikum ocena szkolna (21%) i oderwanie się od rzeczywistości (około 14%). Natomiast wśród uczniów szkoły branżowej była ocena szkolna (20%), oderwanie się od rzeczywistości (20%) i zdobycie nowej wiedzy (18%).

Warto podkreślić, że w czytelnictwie dużą rolę odgrywają matki. Z reguły pierwszy kontakt z książką następuje w wieku od 3 do 5 lat. Około połowa badanych nie lubi czytać. Z reguły respondenci wolą oglądać filmy albo grać w gry komputerowe, ponieważ lektury są dla nich nudne. Wśród powodów czytania wymieniają poszerzanie horyzontów umysłowych oraz przymus czytania lektur szkolnych.

Wykres 9b. Co motywuje Cię do czytania?

Źródło: opracowanie własne.

Z kolei wśród powodów nieczytania respondenci podają w pierwszej kolejności nudę lektur szkolnych. Najwięcej respondentów chciałoby czytać fantasy oraz horrory. Według opinii popularność horrorów wynika z tego, że lubimy się bać²³. Na trzecim miejscu są książki psychologiczne oraz kryminały. Najczęściej badani poszukują w książkach sposobów rozwijania zdolności samokształcenia, najważniejszych wartości w życiu, sposobów radzenia sobie w trudnych sytuacjach, sensu życia oraz sposobów na relaks. Natomiast motywacją do czytania stanowi zazwyczaj zdobycie nowej wiedzy, oderwanie się od codzienności oraz ocena szkolna.

²³ M. Nadolna-Tłuczykont, *Czytelnicza fascynacja kryminalami na podstawie wybranych powieści Marka Krajewskiego*, s. 749, [w:] *Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków XIX–XXI wieku*, A. Chamera-Nowak, D. Jarosz (red.), Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2015.

Etapy tworzenia kwestionariusza badania kompetencji motywacyjnych na podstawie predyspozycji czytelniczo-rozwojowych

Chcąc stworzyć kwestionariusz badania motywacyjnych kompetencji czytelniczych uczniów, należałoby odnieść się do samej definicji. Kompetencje są definiowane są jako „połączenie wiedzy, umiejętności i postaw odpowiednich do sytuacji”²⁴.

Opierając się na tej definicji, ustanowiono osiem kompetencji kluczowych:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji,
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności,
- kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii,
- kompetencje cyfrowe,
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się,
- kompetencje obywatelskie,
- kompetencje w zakresie przedsiębiorczości,
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalne²⁵.

Przy czym kompetencje czytelnicze wchodzi w skład kompetencji w zakresie rozumienia i tworzenia informacji²⁶. Warto odnieść się również do konieczności kształtowania motywacyjnych kompetencji czytelniczych.

Zadaniem badawczym uczyniono stworzenie kwestionariusza, który stanowiłby narzędzie do badania motywacyjnych kompetencji czytelniczych na podstawie predyspozycji czytelniczo-rozwojowych uczniów oraz odniesienia się do najbardziej charakterystycznych atrybutów decyzyjnych, pozwalających określić stopień rozwoju wybranych obszarów kompetencyjnych.

Do zbudowania kwestionariusza wybrano elementy metody delfickiej, która zakłada, że kolejne ankiety będą się różnić nie tylko strukturą pytań, ale także ich liczbą. Zwykle rozpoczyna się od krótkich ankiet, dotyczących bardzo podstawowej wiedzy z danego zakresu. Kolejne ankiety są bardziej szczegółowe i zawierają większą liczbę coraz bardziej dociekliwych pytań²⁷. W przeprowadzonych badaniach zastosowano odwrotnie proporcjonalne zestawienie wyników ankietowych w porównaniu z metodą delficką. Rozpoczęto bowiem od szerokiej puli pytań i eliminowano je stopniowo według etapów tworzenia arkusza badania kompetencji motywacyjnych na podstawie predyspozycji czytelniczo-rozwojowych.

²⁴ Zob. *Kompetencje kluczowe w uczeniu się przez całe życie – europejskie ramy odniesienia* – to załącznik do zalecenia Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie, opublikowanego w Dzienniku Urzędowym Unii Europejskiej z dnia 30 grudnia 2006 r./L394.(http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/pl/oj/2006/l_394/l_39420061230pl00100018.pdf) http://waloryzacja.llp.org.pl/sites/waloryzacja.llp.org.pl/files/keycomp_pl.pdf.

²⁵ ZALECENIE RADY EUROPY z dnia 22 maja 2018 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=EN) s. 7.

²⁶ Tamże, s. 8.

²⁷ M. Nadolna-Thuczykont, *Czytelnicza fascynacja kryminalami na podstawie wybranych powieści Marka Krajewskiego*, s. 749, [w:] *Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków XIX–XXI wieku*, A. Chamera-Nowak, D. Jarosz (red.), Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2015, s. 51.

Poszczególne etapy dokonanych działań badawczych prezentuje diagram 1.

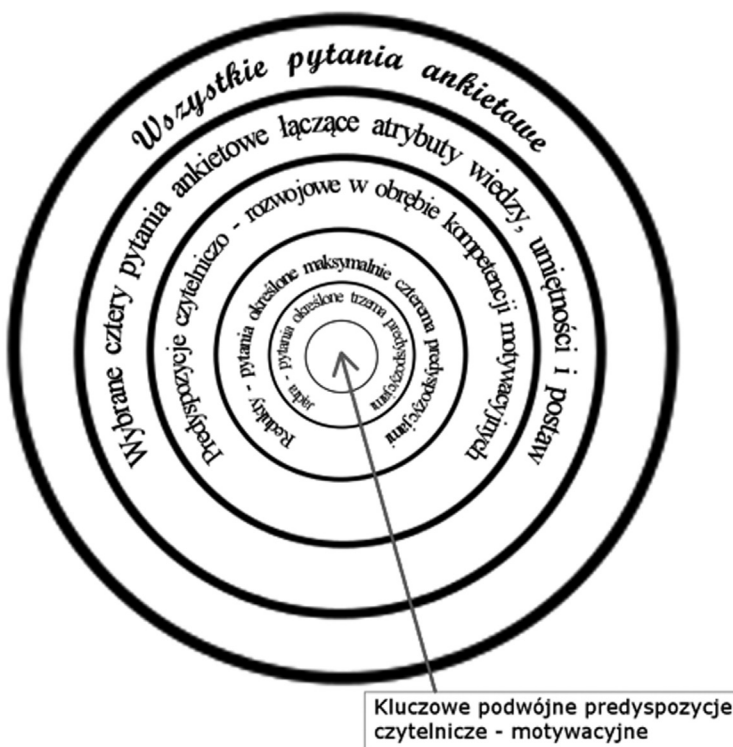

Diagram 1. Graficzne przedstawienie etapów tworzenia kwestionariusza badania kompetencji motywacyjnych na podstawie predyspozycji czytelnico-rozwojowych Legenda²⁸:

Redukt – jest niezależnym podzbiorem atrybutów, zachowującym taki sam podział na klasy decyzyjne jak wszystkie atrybuty.

Rdzeń (inaczej: jądro) – określa zbiór atrybutów niezbędnych dla zachowania różnorodności obiektów w systemie.

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie współczynnika kompetencji eksperta wywiedziono stopnie dopasowania predyspozycji czytelnico-rozwojowych do kompetencji motywacyjnych.

Najczęściej młodzi ludzie nie zdają sobie sprawy z tego, że mało czytają. Żeby przebadac predyspozycje czytelnico-rozwojowe uczniow, motywujace do bycia ekspertem lub geniuszem w zyciu doroslym (sukces w szkole przełożony na zycie w przyszłości), stworzono kwestionariusz badania kompetencji motywacyjnych na podstawie predyspozycji czytelnico-rozwojowych uczniow.

²⁸ Opracowano na podstawie: A. Wakulicz-Deja, A. Nowak-Brzezińska, M. Przybylska-Kasperek, R. Simiński, *Systemy ekspertowe*, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa 2018, s. 134–135.

Wyróżniono cztery autorskie atrybuty²⁹ decyzyjne:

- początkujący³⁰ (nowicjusz czytelnictwa)
- doświadczony³¹ (uczeń odcytany)
- ekspert (erudyta rozstrzygający wiedzę niepewną³²)
- geniusz (wybitny, ponadprzeciętny).

Atrybutom przypisano określone predyspozycje czytelniczo-rozwojowe i po odrzuceniu predyspozycji brzeźnych stworzono autorski kwestionariusz badania kompetencji motywacyjnych na podstawie predyspozycji czytelniczo-rozwojowych.

Do stworzenia kompetencji motywacyjnych predyspozycje czytelniczo-rozwojowe określono poprzez trzy kategorie (obszary): wiedzę, umiejętności i postawy.

W tabeli 1 zaprezentowano zależności między atrybutami a predyspozycjami czytelniczo-rozwojowymi uwzględniające od dwóch do czterech predyspozycji czytelniczo-rozwojowych.

Tabela 1. Wykaz zależności między atrybutami a predyspozycjami czytelniczo-rozwojowymi uwzględniający od dwóch do czterech predyspozycji

Pytania	Pytanie	P	D	E	G
PYTANIE:	Jeżeli lubisz czytać, to dlaczego?				
Jądra z dwoma atrybutami	c) rozwija mnie i poszerza mi horyzonty umysłowe		1	1	
	d) muszę czytać lektury szkolne	1	1		
Jądra z trzema atrybutami	a) bo czytanie jest moją pasją				
	b) czytanie sprawia mi przyjemność				
PYTANIE:	Co chciałbyś czytać?				
Jądra z dwoma atrybutami	lektury szkolne (literatura piękna)	1		1	
	a) powieści psychologiczne		1	1	
	b) książki fantasy	1	1		
	c) kroniki i albumy	1		1	
	d) książki historyczne	1		1	
	e) książki naukowe	1		1	
	f) książki popularnonaukowe	1		1	
	g) horrory	1	1		
	k) książki biograficzne		1	1	
	i) książki filozoficzne		1	1	

²⁹ „Atrybut to cecha jakiejś rzeczy, osoby lub zjawiska wyróżniająca je spośród innych”. Zob. *Słownik języka polskiego* PWN, SJP.PWN.pl.

³⁰ Traktuje wiedzę jako system informacyjny, wykorzystuje tylko wiedzę z książek.

³¹ Traktuje wiedzę jako system decyzyjny i obiera określoną drogę działania i myślenia.

³² Wiedza niepewna może być przekazywana przez prawdopodobieństwo zajścia zdarzenia oraz zbiory przybliżone, które zbierają cechy wiedzy i tworzą dolne i górne przybliżenie ich wiarygodności. Brzeg to wiedza niepewna, która stanowi różnicę między dolnym i górnym przybliżeniem zbioru. Zob. A. Wakulicz-Deja, A. Nowak-Brzezińska, M. Przybylska-Kasperek, R. Simiński, *Systemy ekspertowe*, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa 2018.

Pytania	Pytanie	P	D	E	G
PYTANIE:	Jakich odpowiedzi szukasz w książkach?				
Jądra z dwoma atrybutami	a) jaki jest sens życia?			1	1
	e) jak zdobyć pracę?	1		1	
Jądra z trzema atrybutami	b) jak sobie radzić w trudnych sytuacjach?	1	1	1	
	c) jak zdobyć umiejętność komunikowania się z ludźmi?	1	1	1	
	f) jak zarobić pieniądze?		1	1	1
	h) jak się zrelaksować?	1	1		1
Redukty	d) jak rozwijać zdolności samokształcenia się?	1	1	1	1
	g) jakie wartości w życiu są najważniejsze?	1	1	1	1
PYTANIE:	Co motywuje Cię do czytania?				
Jądra z dwoma atrybutami	e) negatywne przeżycia emocjonalne	1	1		
	f) pozytywne przeżycia emocjonalne	1	1		
Jądra z trzema atrybutami	a) ocena szkolna	1	1	1	
	d) znalezienie sposobu na rozwiązanie problemów osobistych	1	1		1
	g) znalezienie sensu życia	1	1		1
	h) oderwanie się od codzienności	1	1		1
	i) ukrywanie się przed światem	1	1		1
	j) zdanie dorosłych	1	1	1	
	n) marketing szeptany	1	1	1	
Redukty	b) zdobycie nowej wiedzy	1	1	1	1
	c) zdobycie nowych umiejętności	1	1	1	1
	k) zdanie rówieśników	1	1	1	1
	l) reklamowane pozycje książkowe	1	1	1	1
	m) opinie internautów	1	1	1	1

Legenda:

Redukty – pytania usunięte określone czterema atrybutami: P, D, E, G.

Jądra – pytania określone maksymalnie trzema atrybutami, istotne w rozróżnieniu kompetencji motywacyjnych.

Pytania – służą rozróżnieniu predyspozycji czytelniczo-rozwojowych.

Atrybuty – P (początkujący), D (doświadczony), E (ekspert), G (geniusz).

Wyróżniono relację nierozróżnialności, co pozwoliło zweryfikować atrybuty, które przyjmują tę samą wartość i nie są istotne w określeniu rozróżnialności. Wyróżniono jądra pytań, które tworzą niezbędne atrybuty rozróżnialności między uczniem doświadczonym, ekspertem i geniuszem.

Po wypełnieniu przez uczniów (uczestników badania) autorskiego kwestionariusza badania kompetencji motywacyjnych na podstawie predyspozycji czytelniczo-rozwojowych, nauczyciel może zebrać wyniki za pomocą autorskiej tablicy decyzyjnej, składającej się z atrybutów pytań oraz atrybutów decyzyjnych.

Przyjęto metodę eliminacji wiedzy niepewnej. Z ankiety wybrano cztery pytania w obszarach odnoszących się do wiedzy, postaw i umiejętności, tworzących kompetencje motywacyjne na podstawie predyspozycji

czytelniczo-rozwojowych. Wylimowano niepewną wiedzą brzegową³³, wyłączając predyspozycje pojedyncze oraz poczwórne (te, które wskazywałyby na wszystkie badane atrybuty badanych osób). W kwestionariuszu pozostawiono predyspozycje potrójne i wliczono je do ilości punktów. Liczba punktów została ustalona na podstawie najważniejszych rdzeni (jąder)³⁴, czyli podwójnych oraz potrójnych predyspozycji czytelniczo-rozwojowych.

Sama metoda delficka zakłada dodatkowo ocenę w skali punktowej³⁵, ale bierze również pod uwagę dominantę statystyczną. Kompilacja tych zależności pozwoliła na stworzenie możliwości oceny stopnia dominaty w obrębie atrybutów decyzyjnych i predyspozycji czytelniczo-rozwojowych, tworzących kompetencje motywacyjne. W skali dziesięciopunktowej stopnie dominaty atrybutów decyzyjnych w obrębie kompetencji motywacyjnych mogłyby wyglądać tak, jak podano w tabeli 2.

Ponad połowa możliwych do zdobycia punktów może już wskazywać na zdobycie czytelniczych kompetencji motywacyjnych w zakresie atrybutu czytelnika początkującego lub doświadczonego.

W przypadku zdobycia ponad połowy możliwych punktów w zakresie atrybutu eksperta, można wysnuć przesłankę, że należy przyjąć, iż posiada on motywacyjne kompetencje eksperckie w czytelnictwie.

W przypadku zdobycia ponad połowy możliwych punktów z zakresu atrybutu geniusza należy skierować go na bardziej szczegółowe badania w kierunku ponadprzeciętnych zdolności. Kwestionariusz zakłada zbadanie tylko niektórych przesłanek w tym kierunku. Założono, że kwestionariusz nie rości sobie praw do dokładnego badania zakresu motywacji czytelniczych na poziomach zaawansowanych, eksperta i geniusza. Zakłada się konieczność diagnozy lub opracowania bardziej szczegółowych badań tych kompetencji.

Założenie to wynikało z potrzeby diagnozowania uczniów szkół średnich. Stąd przypadki eksperta i geniusza mogą stanowić niewielki ułamek badanych.

W przypadku dominaty atrybutu czytelnika początkującego i doświadczonego można przyjąć, że wskazują one na występowanie motywacji czytelniczych w stopniu podstawowym i doświadczonym. Natomiast występowanie ponad połowy punktów z zakresu atrybutów czytelnika eksperta i czytelnika geniusza można przyjąć, że jedynie wskazuje na występowanie motywacyjnych kompetencji czytelniczych w tych zakresach eksperta i geniusza.

³³ Czyli „skrajne opinie” z metody delfickiej. Zob. A. Wakulicz-Deja, A. Nowak-Brzezińska, M. Przybylska-Kasperek, R. Simiński, *Systemy ekspertowe*, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa 2018, s. 51.

³⁴ Tamże, s. 135.

³⁵ Tamże, s. 47.

Tabela 2. Kwestionariusz badania kompetencji motywacyjnych na podstawie predyspozycji czytelniczo-rozwojowych (z przykładowym rozwiązaniem)

Imię i nazwisko ankieterowanego:						
ANKIETOWANY Zaznacz dokładnie 10 wybranych odpowiedzi					OCENIAJĄCY	
Lp.	Pytanie	Punkty za pytanie (odpowieź)	P	D	E	G
1.	Jeżeli lubisz czytać, to dlaczego?					
	a) bo czytanie jest moją pasją	9 Odp.: TAK		1	1	1
	b) czytanie sprawia mi przyjemność	6 Odp.: TAK	1	1	1	
	c) rozwija mnie i poszerza mi horyzonty umysłowe	5		1	1	
	d) muszę czytać lektury szkolne	3	1	1		
2.	Co chciałbyś czytać?					
	a) lektury szkolne (literatura piękna)	4	1		1	
	b) powieści psychologiczne	5		1	1	
	c) książki fantasy	3	1	1		
	d) kroniki i albumy	4	1		1	
	e) książki historyczne	4	1		1	
	f) książki naukowe	4	1		1	
	g) książki popularnonaukowe	4	1		1	
	h) horrory	3	1	1		
	i) książki biograficzne	5		1	1	
	j) książki filozoficzne	5		1	1	
3.	Jakich odpowiedzi szukasz w książkach?					
	a) jaki jest sens życia?	7 Odp.: TAK			1	1
	b) jak sobie radzić w trudnych sytuacjach?	6 Odp.: TAK	1	1	1	
	c) jak zdobyć umiejętność komunikowania się z ludźmi?	6 Odp.: TAK	1	1	1	
	d) jak zdobyć pracę?	3	1	1		
	e) jak zarobić pieniądze?	9 Odp.: TAK		1	1	1
	f) jak się zrelaksować?	7 Odp.: TAK	1	1		1
4.	Co motywuje Cię do czytania?					
	a) ocena szkolna	6	1	1	1	
	b) znalezienie sposobu na rozwiązanie problemów osobistych	6	1	1	1	
	c) negatywne przeżycia emocjonalne	3	1	1		
	d) pozytywne przeżycia emocjonalne	3	1	1		
	e) znalezienie sensu życia	6 Odp.: TAK	1	1	1	
	f) oderwanie się od codzienności	7 Odp.: TAK	1	1		1
	g) ukrywanie się przed światem	7 Odp.: TAK	1	1		1
	h) zdanie dorosłych	6	1	1	1	
	g) marketing szeptany	6	1	1	1	
Na podstawie dominacji konkretnych atrybutów ustala się dominantę potencjału ze wskazaniem na potrzebę kontynuowania bardziej szczegółowych badań pod tym kątem ze wskazaniem na obszary do rozwijania potencjału		OCENIAJĄCY				
SUMA: 7P		9	7	6		
Mnożnik 1		D	E	G		
		2	3	4		

Lp.	Pytanie	Punkty za pytanie (odpowiedź)	P	D	E	G
	Stopień motywacji czytelnika: <i>bardzo dobry (10)</i>	Punkty	7	18	21	24
	Dominanta potencjału: <i>Potencjał na czytelnika geniusza. Należy przebadać respondenta bardziej rozbudowanym testem potwierdzającym kompetencje motywacyjne czytelnika geniusza.</i>	Suma punktów:	70			

Źródło: opracowanie własne.

Minimalna liczba punktów (w przypadku odpowiedzi „Tak”) na 10 pytań: 35
 Maksymalna liczba punktów (w przypadku odpowiedzi „Tak”) na 10 pytań: 70

Legenda wyników do obliczania dominanty potencjału motywacyjnego:

P (czytelnik początkujący) – 7 na 10 punktów – 70% możliwych punktów³⁶
 D (czytelnik doświadczony) – 9 na 10 punktów – 90% możliwych punktów³⁷
 E (czytelnik ekspert) – 7 na 10 punktów – 70% możliwych punktów³⁸
 G (czytelnik geniusz) – 6 na 6 punktów – 100% możliwych punktów³⁹

Stopnie motywacji (w skali od 0 do 10):

Punkty:
 35–40: stopień zerowy (0)
 41–46: stopień minimalny (1–2)
 47–49: stopień dostateczny (3)
 50–58: stopień zadowalający (4–6)
 59–64: stopień dobry (7–9)
 65–70: stopień bardzo dobry (10)

Tabela 3. Kwestionariusz badania kompetencji motywacyjnych na podstawie predyspozycji czytelniczko-rozwojowych (dla ankietowanego)

Imię i nazwisko ankietowanego:						
ANKIETOWANY Zaznacz dokładnie 10 wybranych odpowiedzi					OCENIAJĄCY	
Lp.	Pytanie	Odpowiedź (Tak/Nie)	P	D	E	G
1.	Jeżeli lubisz czytać, to dlaczego?					
	a) bo czytanie jest moją pasją					
	b) czytanie sprawia mi przyjemność					
	c) rozwija mnie i poszerza mi horyzonty umysłowe					
	d) muszę czytać lektury szkolne					
2.	Co chciałbyś czytać?					
	a) lektury szkolne (literatura piękna)					
	b) powieści psychologiczne					

³⁶ Ponad połowa możliwych do zdobycia punktów może już wskazywać na zdobycie czytelnicznych kompetencji motywacyjnych w zakresie początkującym.

³⁷ Ponad połowa możliwych do zdobycia punktów może już wskazywać na zdobycie czytelnicznych kompetencji motywacyjnych w zakresie atrybutu czytelnika doświadczonego.

³⁸ W przypadku zdobycia ponad połowy możliwych punktów w zakresie atrybutu eksperta, można wysnuć przesłankę, że należy przyjąć, że posiada on motywacyjne kompetencje eksperckie w czytelnictwie badanego.

³⁹ W przypadku zdobycia ponad połowy możliwych punktów z zakresu atrybutu geniusza należy skierować go na bardziej szczegółowe badania w kierunku ponadprzeciętnych zdolności. Kwestionariusz zakłada zbadanie tylko niektórych przesłanek w tym kierunku.

Lp.	Pytanie	Odpowiedź (Tak/Nie)	P	D	E	G
	c) książki fantasy					
	d) kroniki i albumy					
	e) książki historyczne					
	f) książki naukowe					
	g) książki popularnonaukowe					
	h) horrory					
	i) książki biograficzne					
	j) książki filozoficzne					
3.	Jakich odpowiedzi szukasz w książkach?					
	a) jaki jest sens życia?					
	b) jak sobie radzić w trudnych sytuacjach?					
	c) jak zdobyć umiejętność komunikowania się z ludźmi?					
	d) jak zdobyć pracę?					
	e) jak zarobić pieniądze?					
	f) jak się zrelaksować?					
4.	Co motywuje Cię do czytania?					
	a) ocena szkolna					
	b) znalezienie sposobu na rozwiązanie problemów osobistych					
	c) negatywne przeżycia emocjonalne					
	d) pozytywne przeżycia emocjonalne					
	e) znalezienie sensu życia					
	f) oderwanie się od codzienności					
	g) ukrywanie się przed światem					
	h) zdanie dorosłych					
	g) marketing szeptany					
Na podstawie dominacji konkretnych atrybutów ustala się dominantę potencjału ze wskazaniem na potrzebę kontynuowania bardziej szczegółowych badań pod tym kątem, ze wskazaniem na obszary do rozwijania potencjału		OCENIAJĄCY				
SUMA:		2	3	5		
Mnożnik 1						
Stopień motywacji czytelnika:		Punkty				
Wynik słowny:		Suma punktów:				

Źródło: opracowanie własne.

Przedstawiony kwestionariusz (tab. 3) sumuje i pokazuje obszary określające stopień motywacji respondentów oraz te, w których należałoby nadal kształtować kompetencje motywacyjne. Pierwszy warunek spełnia możliwość określenia, na podstawie kwestionariusza, stopnia motywacji respondenta. Drugi natomiast pokazuje możliwości sprecyzowania i opisanego potencjału motywacyjnego badanej jednostki. Jednocześnie wskazuje kierunki dalszego rozwoju motywacji respondenta. Odnosząc się do słów Bolesława Niemierki: „Ta para musi się

pogodzić!”⁴⁰, można je sparafrazować: „Ta para może się pogodzić”. Jednoczesne ocenianie sumujące i kształtujące zastosowane przy tworzeniu kwestionariusza, odnoszącego się do badania kompetencji motywacyjnych, jest możliwe.

Podsumowując, warto dodać, że we współczesnej kulturze czytanie dokonuje się w kontekście innych dróg komunikowania społecznego⁴¹, np. filmu czy gry komputerowej. Widać to w odpowiedzi na pytanie ankietowe dotyczące ulubionej lektury, którego treść nie została zamieszczona ze względu na objętość, ma swoje odniesienia również do filmu i do gry komputerowej. Tak jest w przypadku *Opowieści z Narnii* czy *Wiedźmina*. Okazuje się, że już począwszy od 2002 roku, fantasy znalazły się wśród powszechników czytelnictwa. Chodzi zwłaszcza o mityzację obrazu świata przedstawioną w trylogii R.R. Tolkiena *Władca pierścieni*, która była wydawana w Polsce już w latach 60. i 80., ale do obiegu weszła razem z ekranizacjami. Polska premiera części pierwszej – *Drużyna* – odbyła się w 2002 roku. Natomiast trzeciej części – *Powrót króla* – w 2004 roku. Ponadto w 2000 roku ukazały się w Polsce również opowieści autorstwa Joanne K. Rowling – pierwsze dwa tomy: *Harry Potter i kamień filozoficzny* oraz *Harry Potter i komnata tajemnic*. Ich ekranizacje weszły już w latach 2001–2002. Kluczem ich popularności stała się konwencja sił nadprzyrodzonych, światów alternatywnych, magii i odwiecznego zmagania się dobra ze złem. W ukazywaniu światów alternatywnych dopatruje się odżywiania w czytelnikach potrzeby mitu. Warto dodać, że współczesna młodzież tymi kategoriami postrzega nawet lektury⁴².

Na koniec warto zacytować zdanie jednego z uczniów podczas lekcji w klasie drugiej technikum na temat *Dziadów* cz. III:

Książd Piotr otworzył swój portal do innego wymiaru, do swojego alternatywnego świata i miał widzenie, a przepraszam, wtedy jeszcze nie było portali!

Być może warto jednak mówić o lekturach szkolnych, patrząc kategoriami uczniów i spojrzeć w „światy alternatywne”?

Być może wtedy uczniowie nie wypowiedaliby się w ten sposób o sposobie omawiania lektur szkolnych:

Lektury szkolne same w sobie byłyby znośne, lecz ich omawianie wprowadza niechęć bądź obrzydzenie książkami oraz wszelkim czytelnictwem lekturopodobnym⁴³.

⁴⁰ B. Niemierko, *Ta para musi się pogodzić! O potrzebie integracji egzaminów zewnętrznych z ocenianiem wewnątrzszkolnym*, [w:] *Wspomaganie kompetencji diagnostycznych nauczycieli*, PTDE, Katowice 2018, s. 31–47.

⁴¹ R. Aleksandrowicz, *Typizacja czytelników w kontekście problemów współczesnej kultury książki*, [w:] *Homo legens czy homo consumens? Czytelnik i książka XXI wieku*, A. Has-Tokarz, R. Malesa (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014, s. 26.

⁴² K. Wolf, *Współczesny czytelnik – między mediatyzacją a indywidualizacją. Kilka refleksji o wspólności narracji lekturowych i ich głównych mechanizmach*, s. 101–117, [w:] *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń przy współudziale A. Ruszpak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011, s. 107–108.

⁴³ Opinia jednego z uczniów biorących udział w konkursie pt. „Historia mojego czytania” przeprowadzonego w roku szkolnym 2018/2019 w jednej ze szkół średnich.

Oto kilka opinii uczniów dotyczących motywacji do czytania:

Do czytania motywują mnie najczęściej interesujące tytuły książek i fajne oraz ciekawe teksty związane z życiem i światem. Bo lektury są bardzo nużące. Niektóre pokazują sens życia, ale większość nie. Przez to młodzi ludzie nie chcą czytać książek. Wolą książki fantasy, bo w nich dzieje się więcej interesujących rzeczy niż w lekturach. (Kacper Z., kl. III TG)

Do czytania motywuje mnie chęć samodoskonalenia, zdobycia wiedzy nie tylko tej powszechnej, ale także rozbudowanej, którą znajduję w książkach psychologicznych, fantasy. Rozwijanie się kulturowe jest bardzo ważne, dlatego też m.in. czytam książki. Jednak według mnie fizyczna, namacalna postać książki jest lepsza od elektronicznej. Przypomina o tym, że nasi rodzice, dziadkowie i starsze pokolenie nie żyli w dobie Internetu, co pokazuje jak bardzo zmienia się świat. Dodatkowo czytanie pozwala mi się zrelaksować, przenieść do innego świata, co skutkuje chwilowym odcięciem od rzeczywistości i problemów. (Magdalena P., kl. III TG)

Akceptuję obecny kanon lektur, ale najlepiej jak by było więcej lektur współczesnych o problemach polskiej młodzieży, aby uświadamiać ludziom, że czynią złó. Biorąc przykład z życia, jak wiele jest tragedii. Dzieci powinno się uczyć już od podstawówki o problemach XXI. (Daniel T., kl. III TG)

Nie akceptuję obecnego kanonu lektur i proponuję książki nowych autorów, pisane współczesnym językiem, które nie odstraszą uczniów od nauki. Dokładnych przykładów lektur nie posiadam i takimi powinni się zająć wykwalifikowani pedagodzy. Co do braku akceptacji obecnego kanonu lektur, to nie do końca tak uważam. Dostrzegam w obecnych lekturach artyzm i kunszt autorów, ale jest ich zbyt dużo. (Daniel S., kl. III TG)

Bibliografia

- Aleksandrowicz R., *Typizacja czytelników w kontekście problemów współczesnej kultury książki*, [w:] *Homo legens czy homo consumens?* Czytelnik i książka XXI wieku, A. Has-Tokarz, R. Malesa (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014, s. 25–35.
- Ciesielska-Kruczek R., *Nowe przestrzenie świata książki*, [w:] *Czytelnicy, zasoby informacji i wiedzy – tradycja i przemiany w czasach kultury cyfrowej*, A. Dymel, S.D. Kotuła (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017, s. 358–369.
- Gasiul H., *Metody badania emocji i motywacji*, Difin, Warszawa 2018.
- Harmin M., *Duch klasy. Jak motywować uczniów do nauki*, Warszawa 2004.
- Kisilowska M., *Konsumpcjonizm informacyjny a kultura czytelnicza*, [w:] *Homo legens czy homo consumens?* Czytelnik i książka XXI wieku A. Has-Tokarz, R. Males (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2014, s. 13–24.
- Koźmińska I., Olszewska E., *Wychowanie przez czytanie*, Świat Książki, Warszawa 2014.
- Kraśnińska B., Milc P., *Rola biblioteki akademickiej w kształtowaniu kultury cyfrowej czytelników na przykładzie Biblioteki Głównej Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie*, s. 303, [w:] *Czytelnicy, zasoby informacji i wiedzy – tradycja i przemiany w czasach kultury cyfrowej* A. Dymel, S.D. Kotuła (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2017, s. 291–307.

- Kulturotwórcze i edukacyjne funkcje bibliotek publicznych. Teoria i praktyka*, A. Has-Tokarz, R. Malesa (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011.
- Malesa R., *Działalność bibliotek publicznych wobec wyzwań społeczeństwa wiedzy i informacji*, [w:] *Kulturotwórcze i edukacyjne funkcje bibliotek publicznych. Teoria i praktyka*, A. Has-Tokarz, R. Malesa (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011, s. 13–22.
- Nadolna-Tłuczykont M., *Czytelnicza fascynacja kryminałami na podstawie wybranych powieści Marka Krajewskiego*, s. 749, [w:] *Na co dzień i od święta. Książka w życiu Polaków XIX–XXI wieku*, A. Chamera-Nowak, D. Jarosz (red.), Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2015.
- Niemierko B., *Ta para musi się pogodzić! O potrzebie integracji egzaminów zewnętrznych z ocenianiem wewnątrzszkolnym*, [w:] *Wspomaganie kompetencji diagnostycznych nauczycieli*, PTDE, Katowice 2018, s. 31–47.
- Posłajko A., *Biblioteki publiczne w walce z wykluczeniem społecznym*, [w:] *Kulturotwórcze i edukacyjne funkcje bibliotek publicznych. Teoria i praktyka*, A. Has-Tokarz, R. Malesa (red.), Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011, s. 23–34.
- Uszyńska-Jarmonc J., Billewicz M., *Kompetencje kluczowe dzieci i młodzieży. Teoria i badania*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2015.
- Wakulicz-Deja A., Nowak-Brzezińska A., Przybylska-Kasperek M., Simiński R., *Systemy ekspertowe*, Akademicka Oficyna Wydawnicza EXIT, Warszawa 2018.
- Wolf K., *Współczesny czytelnik – między mediatyzacją a indywidualizacją. Kilka refleksji o wspólnocie narracji lekturowych i ich głównych mechanizmach*, s. 101–117, [w:] *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń przy współudziale A. Ruszpak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011, s. 101–117.